

Проблемы лингвистики текста. Мн., 1991. 286 с.

Лінгвісты ўніверсітэтаў Мінска і Бохума (Германія) наладзілі выпуск сумесных зборнікаў «Проблемы лингвистики текста». Першы з іх выдадзены ў 1989 г. у Мюнхене. У 1991 г. у Мінску выйшаў у свет другі зборнік.

Усе артыкулы, змешчаныя ў мінскім зборніку, магчыма ўмоўна аб'яднаць у некалькі блокаў. У першы блок мы ўключым артыкулы, прысвечаныя агульным тэарэтычным праблемам лінгвістыкі тэксту.

У артыкуле «Тэкстасеміётыка: сямейства тэксту» П. Гржыбек (Бохум) дэманструе культурнасеміятычную тэорыю тэксту, распрацаваную М. М. Бахціным і Ю. М. Лотманам. Адным з цэнтральных палажэнняў гэтай тэорыі з'яўляецца прызнанне гетэрагеннай прыроды тэксту. Пад гэтым разумеецца, што тэкст не з'яўляецца толькі сукупнасцю звязаных паміж сабою моўных адзінак. Яшчэ ў 50—60-я гг. М. М. Бахцін адзначаў, што ў тэксце існуюць два полюсы: моўны і падзейны, прычым абодва з'яўляюцца сяміятычнымі: першы ўяўляе сабою рэалізацыю пэўнай знакавай сістэмы, а другі з'яўляецца знакам свету, культуры прадукцэнта і рэцыпіента тэксту. У артыкуле апісваюцца некаторыя нейралінгвістычныя і псіхалагічныя эксперыменты, якія пацвярджаюць вывады тэорыі.

У артыкуле А. Крэчмер (Бохум) «Да пытання аб тыпалогіі тэкстаў» крытычна асвятляецца дыскусія па праблеме тыпалогіі тэкстаў, аналізуецца 17 работ, якія ўбачылі свет у 70—80-я гг. Сярод аўтараў такія вядомыя ў германістыцы імёны, як Г. Вайнрых, В. Дрэслер, Г. Ізенберг, І. Містрык, Р. Харвег, С. Шмідт і інш.

Амаль усе аўтары бачаць канчатковую мэту тыпалагічных даследаванняў у выпрацоўцы пэўнага вычарпальнага набору нейкіх канструктаў, якія абумоўліваюць тып тэксту. У разглядаемых работах, незалежна ад таго, спецыяльны ці агульны характар яны маюць, узнікае шэраг агульнатэарэтычных пытанняў лінгвістыкі тэксту: што такое «тэкст», якім павінен быць напрамак яго даследавання і інш. Нягледзячы на тое, што аўтар артыкула не можа поўнасьцю абстрагавацца ад мноства праблем, у яе аналізе прасочваецца наступная строгая

схема: 1) трактоўка паняцця «тэкст» як асновы метадалагічнай базы тыпалогіі тэкстаў; 2) крытэрыі вызначэння тыпаў тэкстаў; 3) тыпы тэкстаў; 4) крытычная ацэнка працы.

Аналізуемыя работы распадаюцца на дзве групы ў залежнасці ад таго, якія характарыстыкі тэксту з'яўляюцца для аўтараў асноўнымі пры пабудове тыпалогіі: знешнія або ўнутраныя. Сімпацыі А. Крэчмер, несумненна, на баку тых работ, аўтары якіх экспліцытна прызнаюць важнасць як знешніх, так і ўнутраных характарыстык тэксту. А. Крэчмер выдзяляе даследаванне Л. Гобіна як найбольш блізкае да таго ўзору тыпалогіі тэкстаў, які яна лічыць эталонам.

Н. Б. Мячкоўская і Е. Г. Скараход (Мінск) у артыкуле «Стратэгія ўспрыняцця тэксту і фактары неразумення яго дэнататыўнай структуры» адзначаюць, што на разуменне ўплываюць наступныя фактары: 1) характар тэксту; 2) своеасаблівасць псіхічнай арганізацыі рэцыпіента; 3) адрозненні ў агульных устаноўках успрыняцця тэксту рознымі рэцыпіентамі; 4) індывідуальныя адрозненні ў працэсах інтэграцыі, згортвання і ўнутранага перакадзіравання зместу; 5) адрозненні ў паўнаце тэкставай рэпрэзентацыі вынікаў успрыняцця і ў магчымасцях даследчыкаў адэкватна зразумець і інтэрпрэтаваць назіраемыя факты. У праведзеным эксперыменце выяўляецца характар узаемадзеяння рэцыпіента і тэксту.

У другі блок, на наш погляд, можна аб'яднаць шэраг артыкулаў, у якіх разглядаюцца фармальныя і семантычныя характарыстыкі тэкстаў. Да іх адносяцца перш за ўсё артыкул Р. Харвега (Бохум) «Ці можна абгрунтаваць абгрунтаванні?»

Аўтар нагадвае аб распаўсюджаным у лінгвістыцы поглядзе, што моўныя адзінкі ўяўляюць сабою злёпкі сегментаў рэчаіснасці. Развіваючы гэты погляд, можна зрабіць вывад аб адэкватнасці адносін паміж моўнымі элементамі да адносін паміж адрэзкамі рэчаіснасці, якія імі адлюстроўваюцца. Ці магчыма ў такім выпадку пабудова выказвання, якое з'яўляецца абгрунтаваннем абгрунтавання? Дарэчы, у аснове любой сітуацыі рэчаіснасці заўсёды ляжыць нейкая іншая. Р. Харвег лічыць, што абгрунтаванні абгрунтаванняў магчымы, але не кожнае такое выказванне будзе

карэктным. Доказы ён будзе на гіпотэзе, што выказванні тыпу абгрунтаванні абгрунтаванняў могуць існаваць у двух відах: як абгрунтаванне ўсяго абгрунтавання і як абгрунтаванне толькі часткі выказвання — яго пралазішчы.

У артыкуле Б. Ю. Нормана (Мінск) «Аб таўталогіі і сумежных з'явах» адзначаецца, што таўталогія, у аснове якой ляжыць паўтор каранёвай марфемы, лексемы або семемы ў абмежаваным кантэксце, адзначаецца звычайна негатыўна. Стылістыка забараняе таўталогію ў мастацкім, публіцыстычным, дзелавым і навуковым пісьмовым маўленні. Аднак паўтор аказваецца апраўданым у цэлым шэрагу выпадкаў. Да іх можна аднесці спосабы выражэння граматычных значэнняў (*даўным-даўно*), паўтор у складзе фразеалагічных адзінак (*нога в ногу*), у дзеяслоўных канструкцыях з «унутраным аб'ектам» (*думу думать*), у разнастайных зваротах (*Парень как парень*) і пад. Такім чынам, кола па-сапраўднаму таўталагічных з'яў значна звужаецца. З другога боку, калі таўталогія з'яўляецца забароненым прыёмам, то парупшэнне гэтай забароны дае магчымасць пісьменніку выкарыстоўваць яе як своеасаблівы прыём характарыстык персанажаў твора.

Б. А. Плотнікаў (Мінск) у артыкуле «Лічбы ў пісьмовым вербальным тэксце» паказвае, што побач з вербальнымі сродкамі выкарыстоўваюцца невербальныя — лічбы, формулы, сімвалы, табліцы, схемы, малюнкi, дыяграмы, чарцяжы, фатаграфіі і пад. У некаторых відах тэкстаў яны займаюць больш месца і выконваюць больш інфарматыўную ролю, чым словы.

Наступны блок уключае артыкулы, прысвечаныя аналізу некаторых граматычных форм і катэгорый у аспекце іх функцыянавання. Да іх адносяцца, напрыклад, артыкул К. Гартэнштайна (Бохум) «Дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні ў рускай мове. Аб моўнай функцыі аднаго тыпу ўстойлівых словазлучэнняў».

Аўтар даследуе дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні (ДІС) у граматыка-сінтаксічным, семантыка-лексічным і тэкстуальна-стылістычным планах. Сярод граматыка-сінтаксічных уласцівасцей ДІС выдзяляюцца наступныя: 1) зольнасць кампенсаваць няпоўныя парадыгмы некаторых простых дзеясловаў у граматычных катэгорыях асобы, ліку, часу і інш.; 2) зольнасць дапускаць мадыфікацыі з дапамогай прыметнікаў і прыслоўяў, несумяшчальных з валентнасцямі адпаведных простых дзеясловаў (*завязать прочную дружбу*); 3) зольнасць аб'ядноўваць сінтаксічныя комплексы, што не заўсёды магчыма з простымі дзеясловамі.

У артыкуле А. К. Кіклевіча (Мінск) «Лагічна-інтэрпрэтацыйныя злучнікі і ў семантычнай структуры сказа і тэксту» паказваецца, што семантыка злучніка не абмяжоўваецца кан'юнктыяй, таму што ў канструкцыях з і выражаюцца і пералічэнне, і супрацьстаўленне, і супастаўленне, і абумоўленасць і іншыя семантычныя адносіны. Для вызначэння характару суадносін семантыкі злучніка і лагічнай звязкі (маркера кан'юнктыі) аўтар выдзяляе групу прымет, якія аб'ядноўваюцца ў чатыры катэгорыі: 1) тэмпаральнай квантыфікацыі выказвання; 2) карэфэрэнтнасці (унітарнасці); 3) татальнай унітарнасці; 4) перапынутасці (з далейшым падраздзяленнем).

Артыкул Г. Яхнава (Бохум) «Да пытання аб структуры тэмпаральнасці ў славянскім народным эпасе: сербахарвацкая гераічная песня, руская быліна» ставіць мэтай вызначыць, як тэмпаральнасць удзельнічае ў тэкстаўтварэнні і як, зыходзячы з колькасных і якасных крытэрыяў, можна выкарыстоўваць тэмпаральнасць для дыферэнцыяцыі розных відаў тэкстаў. У дадзеным выпадку праводзіцца параўнальны аналіз праяўлення тэмпаральнасці ў дзвюх славянскіх мовах.

У сербахарвацкіх тэкстах шырока прадстаўлены адносныя носьбіты тэмпаральнасці (НТ). Яны забяспечваюць сувязь паміж асобнымі сказами і сегментамі тэксту. У рускіх жа тэкстах дамінуюць абсалютныя НТ, якія часта служаць сродкам сувязі. Побач з разыходжаннямі выяўляюцца і рысы падабенства. У цэлым тэмпаральныя структуры маюць большую тэкстаўтваральную ролю.

У апошні блок аб'яднаны артыкулы, якія тычацца аналізу пэўных тыпаў тэкстаў або канкрэтных асобных тэкстаў.

У артыкуле Г. Вітэ (Бохум) «Метафары тэксту: літаратурныя азбукі як увасабленне тэкстуальнасці» даследуюцца асаблівасці спецыфічнага віду тэксту — так званых літаратурных азбук. Літаратурныя азбукі (ЛА) уяўляюць сабою тэксты, у фармальнай аснове якіх ляжыць азбука як сукупнасць літар, а змест складаюць прасцейшыя палажэнні, асноўныя пачаткі пэўнай галіны ведаў, напрыклад, музычная азбука, азбука рынку, садавода і інш. На думку аўтара, такія тэксты можна разглядаць не толькі як семантычныя катэгорыі, але і метафары тэксту ўвогуле, таму што моўны пачатак у іх узведзены ў праграму.

Аб'ектам даследавання паслужылі тэксты розных жанраў на стараславянскай, старажытнарускай і рускай мовах — акавершы, азбукоўнікі (слоўнікі), азбукі-падручнікі, праязічныя і паэтычныя азбукі.

Я. Л. Трэмбавольскі (Мінск) у артыкуле «Мова і рытуал» гаворыць аб тым, што сувязь паміж словам і дзеяннем («делом») асабліва адметна праяўляецца ў рытуале. У архаічным грамадстве статус рытуала быў вышэйшым за сучасны. Тым не менш і ў цяперашні час рытуал і рытуальныя тэксты займаюць пэўнае месца ў жыцці грамадства. Адным з тыповых і найбольш старажытных рытуальных тэкстаў з'яўляецца клятва (присяга).

У артыкуле «Лексіка-граматычная структура тэксту драўяна-палабаскай песні» А. Е. Супрун (Мінск) аналізуе адзін з нешматлікіх палабаскіх тэкстаў, якія да нас дайшлі, — жартоўную вясельную песню. Яе лексіка-семантычная структура вызначаецца высокай паўтаральнасцю лексікі: 39 слоў даюць 198 словаўжыванняў. Сінтаксічны паралелізм структур сказаў ва ўсіх строфах, паўторы сказаў, словазлучэнняў і асобных слоў, тэматычныя групіроўкі слоў у аднолькавых пазіцыях — усё гэта забяспечвае высокую ступень звязанасці тэксту і яго семантычнага і сінтаксічнага адзінства.

У артыкуле А. А. Кожынавай (Мінск) «Некалькі слоў аб адным евангельскім сціху ў гісторыі славянскага тэксту» параўноўваюцца два варыянты перакладу сціхоў МФ 11-13 у Марыінскім евангеллі і Савінай кнізе. У гэтых перакладах адзначаецца выкарыстанне рознакаранёвых слоў для перадачы адных і тых жа сегментаў ары-

гіналу. Аўтар тлумачыць гэта не творчай вольнасцю перакладчыкаў, а ўздзеяннем пэўнага фактару, які вызначаецца як з'ява сістэмы тэксту. Адхіленні ад кананічнага тэксту выкліканы працэсам засваення і асэнсавання арыгінала чытачом (перакладчыкам).

У артыкуле Л. І. Собалевай (Мінск) «Структура аднаго паэтычнага тэксту» аналізуецца фаналагічныя і семантычныя асаблівасці верша М. Цвятаевай. Аўтар паказвае, што, па-першае, алітэруючыя элементы ўтвараюць у кожнай строфе сіметрычную структуру, а па-другое, гэтыя структуры абумоўліваюць цэльнасць і звязнасць тэксту. Выказваецца думка, што сіметрычныя фаналагічныя і лексіка-семантычныя структуры знаходзяцца ў адваротнай залежнасці. У выніку тэксты з жорсткай сіметрычнай фаналагічнай структурай будуць менш зразумелымі, але эстэтычна больш прыцягальнымі.

Такім чынам, у зборніку адлюстраваны разнастайныя падыходы да аналізу адзінак і катэгорый тэксту.

Ю. А. Лявіцкі,
А. Б. Насырава

H. Bieder. *Die erste und zweite Wiedergeburt der weissrussischen Sprache und Kultur* // Georg Mayer zum 60. Geburtstag. München, 1991. S. 405—451; *Die gegenwärtige sprach- und kulturpolitische Entwicklung in Weissrussland* // Die Welt der Slaven. N. F. XVI, 1+2. München, 1992. S. 142—168.

Сярод літаратуры, якая выходзіць на Захадзе аб тых пераменах, што адбываюцца ў нашай краіне, сваёй глыбінёй і багаццем фактычнага матэрыялу вылучаюцца даследаванні вядомага аўстрыйскага славіста Германа Бідэра, які плённа займаецца вывучэннем гістарычнай лексікалогіі і словаўтварэння славянскіх моў, нямецка-славянскіх і міжславянскіх моўных кантактаў. Г. Бідэр — адзін з найбольш актыўных і дасведчаных даследчыкаў на Захадзе беларускай мовы. Яго шырока цікавяць пытанні моўнай і культурнай палітыкі ва Усходняй Еўропе, перадусім — на Беларусі. Вось і яго працы — «Першае і другое адраджэнне беларускай мовы і культуры» і «Сучаснае моўнае і культурна-палітычнае развіццё на Беларусі» — прысвечаны дэталёваму апісанню таго, як склалася нацыянальная адметнасць беларусаў — своеасаблівага этнасу ў сям'і славянскіх народаў, як развівалася нацыянальная культура і мова беларускага народа, як на працягу некалькіх стагоддзяў перашкаджалі іх развіццю больш магутныя суседзі, як пад іх асімілятарскім напорам самабытная культура і мова беларускага народа прыходзіла ў заняпад і як беларуская грамадскасць зноў і зноў уздымалася на барацьбу за свабоднае развіццё нацыянальнай культуры, за прэстыж і росквіт роднага слова. І тады, і другая праца выйшла ў шырока вядомым на Захадзе славістычным выдавецтве «Ота Загнер» (Мюнхен), а гэта забяспечвае ім пашырэнне сярод замежнай навуковай грамадскасці, што вельмі важна для папулярызавання ў замежным асяроддзі звестак аб гісторыі беларускага нацыянальнага руху, аб ролі беларускай мовы як сродку будаўніцтва нацыянальнай культуры, аб той моўнай і палітычнай сітуацыі, у якой адбываюцца працэсы нацыянальнага

адраджэння беларускага народа. Гэтых звестак вельмі нестасе замежнаму чытачу. Як адзначае аўтар, на Захад праз прэсу, радыё паступае многа інфармацыі пра сучасныя палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і культурна-моўныя падзеі ў Расіі, Балтыцы, на Каўказе і ў Цэнтральнай Азіі, значна менш інфармацыі ідзе пра Украіну і амаль ніякай — пра Беларусь, якая, між тым, адносіцца да найбольш русіфікаваных рэспублік былога Савецкага Саюза і моўнае развіццё ў якой выклікае па гэтай прычыне асаблівую цікавасць.

Хацелася б адразу падкрэсліць, што аўтар памянёных прац з глыбокай павагай і сімпатыяй адносіцца да нацыянальных памкненняў беларускага народа, яскрава ўяўляе сабе тыя цяжкасці, якія паўстаюць на шляху яго нацыянальнага адраджэння, выказвае поўную падтрымку гэтай высакароднай справе і верыць у яе поспех. Прыязнасцю да беларускага народа, разуменнем яго надзвычай складанага лёсу прасякнута апісанне ўсіх этапаў беларускага нацыянальнага руху. Асабліва гэта прыкметна, калі гаворыцца пра беларускае нацыянальнае адраджэнне на сучасным этапе.

Адносна ўжывання тэрміна «нацыянальнае адраджэнне» дастасавальна да сучаснага этапу ў гісторыі беларускага народа аўтар палічыў неабходным зрабіць наступную агаворку: «У славістыцы паняцце «адраджэнне» звычайна ўжываецца для абазначэння руху за культурнае і моўнае адраджэнне розных славянскіх народаў у XIX і на пачатку XX ст., які прывёў да культурнай эмансипацыі гэтых нацый і выпрацоўкі іх сучасных літаратурных моў. У той час як большасць іншых славянскіх народаў паслядоўна правяла праграму нацыянальнага адраджэння, у беларусаў (і ў пэўнай меры таксама ўкраінцаў) гэты рэфарматарскі рух па палітычных прычынах быў спынены ў міжваенны час і аднавіўся ў сучасны момант. Таму мы можам гаварыць пра дзве фазы культурнага адраджэння Беларусі — першую і другую» (першая праца, с. 401).

У гэтай асабліва змястоўнай працы падрабязна разглядацца першае адраджэнне беларускай мовы і культуры, якое пачалося ў XIX ст. і працягвалася да канца 20-х гг. нашай стагоддзя. Увогуле ж гісторыя беларускага нацыянальнага руху прасочнаецца ад яго вытокаў, з тых часоў, калі адбывалася фарміраванне старой беларускай літаратурна-пісьмовай мовы і замацаванне яе не без канкурэнтнай барацьбы з іншымі літаратурнымі мовамі — царкоўнаславянскай, а затым польскай, лацінскай — у розных сферах грамадскага жыцця, перш-наперш канцылярска-адміністрацыйных і юрыдычна-заканадаўчых. Адзначаюцца наступіўшы з XVII ст. заняпад беларускага пісьменства ў сувязі з паланізацыяй на беларускіх землях, забаронай польскімі ўладамі ўжывання беларускай мовы ў афіцыйных сферах, а затым — адраджэнне беларускай літаратуры і ўзнікненне новай беларускай літаратурнай мовы ў XIX ст. У сувязі з разглядам далейшай гісторыі адраджэнскага руху асвятляюцца першапачатковы яго этап (ва ўмовах знаходжання Беларусі ў складзе царскай імперыі), прадаўжэнне першага адраджэння ў савецкай дзяржаве на працягу 1917—1929 гг., заняпад беларускай мовы і культуры з 30-х да 80-х гг. (асобна гаворка ідзе